#317

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD — VOLUME : VI
CÜZ — PARTS : 3-4
1976

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1976

Ziya Gökalp'e Göre Halkçılık, Milliyetçilik, Türkçülük

M. Tayyib GÖKBİLGİN

Ziya Gökalp, Birinci Dünya Savaşının, milyonlarca masum insan kanının dökülmesine karşılık, neticede bir takım iyilikler de doğurmuş olduğuna inanmakda ve bu arada bir takım millî mefkûrelerin yeni ülkelerin meydana geldiğini daha doğrusu öteden beri mevcûd olan bazı mefkûrelerin yeni bir şiddet ve değer kazandığını kabul etmektedir.

Bu mefkûreleri iki hükümde toplanmaktadır : Halkçılık, Milliyetçilik. Bu mefhûmların, bu kavramların yeni bir kuvvet ve hayatiyet kazanması, düşünürler ve mütefekkirler için üzerinde düşünmeleri gereken bazı sorunlar ortaya koymaktadır.

Evvelâ bu yeni ülküler millî yaşayış için ve beynelmilel hayat için zararlı mı, yoksa faydalı mı olacakdır?

İkincisi bu iki mefkûre arasında bir ahenk mi, uyum mu, yoksa çelişki mi vardır?

Ziya Gökalp Bey'e göre, mütefekkirler, (düşünürler) toplum hareketlerinin tabibleri, sağlık koruyucularıdır. Toplumun ruhunda kendiliğinden doğan eğilimleri çabuklaşdırmak yahud ta'dîle çalışmak, yani toplum olaylarını bir düzen içine koymak düşünürlerin borcudur. Bu vazife ilmî bir metodla ve incelikle yapıldığı takdirde cemiyet doğru bir yolda yürür. Yoksa en çıkmaz sokaklara sapar.

Bu iki meselenin halli için Ziya Gökalp, ilk önce halk ve millet kavramlarının içtimaî tekâmülün çeşitli aşamalarındaki rollerini bilmeye ihtiyâç gösterir. Zirâ, o sırada aktüel bir önem ve yeni bir kuvvet kazanan bu iki ülkü daha evvelleri de zayıf olarak da mevcuddu. Ve tarihin derinliklerinde bir takım canlı köklere mâlik idiler. Araştırmalar bu derin köklere kadar indirilemezse, beliren yeni gelişmenin niteliği anlaşılamıyacağı gibi, ileride ne çeşit meyveler vereceği de sezilemez. Özet olarak

denilebilir ki, yeni doğan ülküleri incelemek, toplum hayatının nereye doğru yöneldiğini aramak demek olacaktır. Bu işte başarı elde edebilmek için de, mutlaka, toplum hayatının hangi aşamalardan geçip geldiğini yani ne gibi bir tekâmül kanunu, processus takip ettiğine göre değişiklikler gösterdiğini az çok bilmek gerekir.

İşte, mütefekkirimiz, bu yüzden halk dindarlığının çeşitli içtimaî merhalelerdeki vaziyetlerini tedkikle işe başlamışdır.

Bu konuda der ki, «Halkın cemiyet içindeki vaziyeti, içtimaî tabakalar arasındaki silsile-i merâtibe tabîdir». Yani toplumdaki sınıflar arasında bir hiyerarşi düşünmek ve durumu buna bağlı göstermekdedir. Toplumdaki tekâmülün her devresinde bir takım tabakalar birbiri üzerine istif edilmiş durumdadır. Ve bu tabakaların incelenmesi, bize halkın neden ibâret olduğunu gösterecek tek vasıtadır.

Ziya Gökalp, bu içtimaî tabakalar bakımından cemiyetin altı aşama, altı merhale geçirdiğini belirtmektedir.

1. Semiye devri, Clan kabile devri : Bu devrede kabile içinde sınıf ve tabaka bulunmadığından ferdler arasında tam bir eşitlik vardır. Kabilenin reisi ferdler arasında birincidir. Yani bir âile birliğidir. Kan davası, savaşmak gibi işlerde, clanın bütün ferdleri askerlik ile yükümlüdür. Bu bakımdan böyle toplumlar ve halk bütün ferdlerin heyet-i mecmuasıdır.

Halkın dışında hiç bir sınıf, hiç bir örgüt yokdur. Her semiyye her clan başlı başına bir halkdır. Kabileler arasında, devamlı savaş hali vardır. Her birisi kendi içinde halkçı, fakat dışa karşı emperyalist fütûhatcı karakterindedir.

2. Kast Devri : Kavmî devletlerde cemiyet bir takım kastlara ayrılır. Eski Romalılarda Patricien ve Pleles kastları sınıfları ki, Emevî Halifeliği zamanında arab kavminde, Arab, Mevâli, ehl-i zimmet namlarile üç kast mevcûddu.

Ziya Gökalp, eski Türkler hakkında, Göktürkler, Buyruklar, Karabudun adları ile yine üç kast mevcûd olduğunu bildirerek, Göktürklere sonradan Oğuzlar arasında, Ak denildiği ve böylece Akbudun, ya'ni Ak halk denilen soylular, asiller her türlü hakimiyet hakkına sahib bu tabakanın Romalılardaki patrisyenlere tekâbül ettiğine işâret eder. O halde Akbudun, kavmî bir devlet olan Göktürklerde, idare sınıfıdır. Fakat, demokratik bir hükûmetdir. Halkın öteki kısmı Karabudun, Karahalk denilen sınıfdır ki, Romalılardaki Pleles ve Emevîlerdeki ehl-i zimmet gibidirler.

Eski Türklerin ak ve kara diye ayırdığı bu iki halkı birbirinden ayıran nesebdir. Ak halk, devletin kurucusu olan bir kavimdir ki, hep aynı babadan gelmiş ferdlerdir. Kara halk ise, bunların soydaşları olmadıkları halde, bunlara kılıç kuvvetile tâbi olan aşiretlerden oluşmaktadır.

Orta tabakaya yani buyruk denilen ve Emevîlerdeki Mevâlilere tekâbül eden zümreye gelince, bunlar aslında Kara-halkdan oldukları halde ana adlı yani hizmet eden ve memûr sınıfları ile Ak halka intisâb etmişlerdir. Ak halkın bazı şereflerine iştirâk ederler.

Hükümdar Ak halkın müşâvere ve mürakabesile hareket eden meşrutî bir başkandır. Fakat, hakimiyet, egemenlik yalnız Ak halka mahsûs olduğundan Kara halk her türlü vatandaşlık haklarından yoksun bir raiyyet sınıfı niteliğindedir.

Ziya Gökalp, görüşlerini belirtdikden ve bu konuda bilgi verdikden sonra, kast teşkilâtının, bu gün, yani kendi devrinde en muntazam bir şekilde Hindistan'da câri olduğunu, daha evvel saydıklarında kastların az çok dinamik bir halde olduğu için katılaşamamış, tesellüb edememiş olduğunu, halbûki Hindistan'daki kastların, çok eski zamanlarda dinamik halden çıkarak statik bir duruma geldiklerini ilâve etmektedir.

3. Tarîk Devri (izlenen yol anlamında) tanımlamaktadır ve düşünürler, bu konuda şu mutalâalarda bulunmaktadır. İslâmiyette Abbasilerle başlayan devir, kast usûlüne nihâyet vermiş, Mevâlî yani arab olmayan müslümanlar siyasî bir fırka halinde örgütlenerek Emevî sultanını devirmişdir. Bunlara dayanan Abbasî devletinde Abbasî hilâfetinden artık arablarla mevâli arasında hiç bir fark kalmamışdır. Sadece dinleri ayrı olan müslüman ve ehl-i zimmet tabakaları kalmışdır. Bununla beraber, müslümanlar arasında ümerâ ve ulemâ adları ile iki tabaka meydana çıkmıştır ki, Osmanlı devletindeki seyfiye ve ilmiye tarîkleri bunun gibidir. Ziya Gökalp bu sebebden bu devri, tarîk devri diye tanımlamışdır. Artık herkes raiyyetdir. Demek ki, artık halk da vatandaşlık haklarına mâlik olmak için gerçek bir kısım bile kalmamışdır. Vatandaşlık hukuku sahibi, sadece seyfiye ve ilmiye tarikleri mensubları idiler. Çünkü, mevkib-i humâyûn yani hükümdarın maiyyeti yalnız bunlardan müteşekkildi. Vatandaşlık hakları ise sadece mevkib-i humâyûna inhisar ediyordu. Herkes kul durumunda sayılmaktadır. Abbasî devletindeki Araplar ve Osmanlı devletindeki Türkler, eski dedeleri gibi Ak budun veya Ak halk diye mahkûm kavimlerden tefrik edilmemekde, eski vatandaşlık haklarını da büsbütün kaybetmekde idiler.

Mütefekkirin, bu devirde halkın hükümdar arasından hiç bir mura-

kebesi bulunmadığı için hükûmet şeklinin autocratie, farsça tâbiri ile hod fermâlık olduğunu belirtir.

Hükümdar âilesinden başka hiç bir âile yokdur. İdare ile ordu menşeileri olmayan, asılları bilinmeyen âilesiz ferdlerin devşirmelerin elindedir. Bütün insanlar pâdişâhın kulu, raiyesi idiler, Seyfiye ve ilmiyeden olanlar ise, bu kullar arasından en mümtaz olanlardan ibaretti. Demek ki, bu devirde halkçılık büsbütün yok olmuş, emperyalizm ise bir kuvvet intisab etmişdir.

Ziya Gökalp merhûm, bu konuda şu açıklamaya da lüzûm görmektedir. Ve demekdedir ki, bu devirde düzenli bir şekilde câri olan zeâmet usûlünü ki, Osmanlı imparatorluğunda dirlik sistemi halinde gelişmiş bir şekilde Avrupadaki feodalizme benzetmek doğru değildir. Çünkü sipahilerle zaimler, sancak beğleri ile beğlerbeğilerin makamında idiler. Sipahiliğin, zaimliğin birçok ahvâlde irsî olması onlara batıdaki gibi bir senyörlük niteliği veremez, sancak beğleri ile beğlerbeğilerin ise irsî olmayup mensup bulunması neticesi olarak devlet, siyasî bir merkeziyete malikdi. Dolayısiyle merkezdeki hükûmet çok kuvvetli idi. Yükselme devrindeki Osmanlı fütûhatı, merkezin bu kudreti sayesinde vukubulabilmişti.

4. Derebeylik Devri : Ziya Gökalp Bey, halkçılığın tarihî seyrini izah ederken bu dördüncü devredeki gelişmeyi münhasıran Osmanlı tarihinin hadiselerini misal göstererek açıklamaya çalışmıştır.

Düşünürümüzün bu konudaki görüşleri meşhûrdur : Yavuz Sultan Selim, Kürdistan'ı İdrisi Bitlisî'nin hakimâne ve raiyeti ile sulhen feth ettiği zaman, onun tavsiyesi ile buradaki Kürd beylerine yurdluk ve ocaklık adı ile bir takım imtiyazlar vermişdi. Mısır'ın fethinden sonra oradaki Kölemen ocağını olduğu gibi bırakmıştır. Garb ocaklarının doğuşu da bu zamanlarda başlar. Bu bakımdan, Yavuz Sultan Selim'in saltanatı zamanında Osmanlılığın eski teşkilâtı arasına, ona aykırı yeni bir teşkilât girmiş oldu. Bu ikisi arasındaki farkı anlamak için ona, Aynî Ali Efendi Kanunnâmesindeki şu kaydı bir misâl olarak gösterir. (s. 29, Eyâlet-i Diyarbekir) Osmanlı sancağı sekiz ekrad beyi sancağı ve beş hükûmetdir. Bu sekiz ekrâd sancağı hin-i fetihte gerçi sancak tarîkiyle verilmişdir. Sancak itibar olunur. Lâkin yurdluk ve ocaklık üzere olup azl u nasb kabûl etmezler. Fevt oldukda vali arzile oğullarına verilir. Harice verilmez. Lâkin sancaklar ebvâb-i mahsûlâtı tahrir-i defter olunur. İçinde zeâmet vardır. Sefer oldukda, zuema ve erbâb-ı timârı ve alay beysi ile konup göçüp bayrağı altında sefer-i hizmetin edâ ederler.

Fermân olan hizmete gelmezler ise sancağı oğluna veya akrabasına verilir. Ammâ hükûmetler tahrîr olunmuşdur. İçinde zeâmet ve timâr yokdur. Hükûmetleri mülkiyet üzere zabt ve tasarruf ederler. Mefrûzü'l-kalem ve maktu'ü'l-kadem ebvâb-ı mahsulâtı her ne ise kenduler mutasarrıfdır»).

Bu tarihî kaydı Yavuz Sultan Selim'den sonra bazı vilâyetlerde Osmanlı sancağı, yurdluk ve ocaklık ve hükûmet adları ile üç türlü sancak bulunmasını devlet teşkilâtında, halk idaresinde yeni bir zihniyet, yeni bir sistemin tesisine bir delil gibi gösteren Ziya Gökalp merhûm, daha sonra idarî teşkilâtda vuku'bulan bu değişikliğin sancaklara münhasır kalmadığını, eyâletlerin de has ve saliyâne sûretile iki türlü idaresini zikr etmek ve ikisi arasındaki farkı belirtmektedir. Bilindiği gibi saliyâne ile olan beğlerbeğilik bütün gelirleri pâdişâh tarafına, yani hazine tarafından zabt edilüp beğlerbeği, sancak beyi ve kul tâifesine, elde edilen eyâlet gelirinden sâliyâne ve ulûfe verilir. Halbûki has ile olan eyâletler, havass-ı humâyûn, havass-ı irâd-ı vüzerâ ve zeâmet ve timârlar olmak üzere üçe taksim olunur. Ve gelirleri bunlar arasında bölüşülür.

Yavuz Sultan Selim'den önce sadece haslı eyâletler vardı. Sâliyâneli eyâletler kanunu Sultan Selim zamanında feth edilen Mısır, Bağdad, Basra, Lahsa, Yemen, Habeş, Cezayir, Trablusgarb, Tunus eyâletleri idi.

Aynî Ali Efendi risâlesine müracaat ve istinad eden Ziya Gökalp izahatını şöyle sürdürüyor; Bu saliyâneli eyâletler mülkiyet üzere, yani emâneten idare olunur, bazısı da valilere iltizama verilirdi. Meselâ Basra mülkiyet üzere zabt olunurken sonradan eyâlet olmuş, hazine defterdarına ikâme edilmiş, bütün arazi valiye iltizama verilmişdi ki, geliri on yüke bâliğ oluyordu. Habeş eyâleti ise mülkiyet ile idare olunur. İltizam değildir.

Mütefekkirimiz, bu kanunnâmedeki şu kayda da dikkati çekmektedir : Bu eyâletlerin bazısının ara sıra -ki on yedinci yüzyıldan itibarendir- mütesellimin eline geçtiği, Cezayir, Trablusgarb ve Tunus'un bir nevi tam muhtariyete kavuştukları görülmektedir.

Ziya Gökalp, Yavuz Sultan Selim'le başlayan yeni devreye, Kanunî Sultan Süleyman'ın da, bu konuda, yeni özellikler getirdiğini şöyle belirtmektedir : Evvelce Enderûn-ı humâyûna, Galatasaray'a, Acemi oğlanlar kışlasına yalnız devşirme çocuklar dahil olabilirdi. Kanunî Sultan Süleyman bu hakkı, kapukulu ocakları erkânının oğullarına da teşmil etti. Bu sûretle devlet adamlarının çocuklarından mürekkeb olan müte-

ferrikalar sınıfına ilâveten ocakzâdeler adı ile imtiyazlı bir zümre daha meydana geldi. Eski teşkilât yavaş yavaş değişiyordu. Meselâ zengin zeâmetlerin veya timârların hazîne tarafından zabt edilerek iltizam sûretile idaresi daha sonra bunların malikâne mukāta'aları şekline dönüştürülmesi, hem devlet askeri olan sipâhilerin azalmasını, hem de taşrada bu malikâneleri ele geçiren bir takım nüfûzluların zuhûrunu mucib oluyordu. Nihayet, şehirlerde ve kasabalarda vergilerin ahalice tevzi'i vazifesi ile mükellef olmak üzere ileri gelen kimseler arasından seçilen ayanlık müessesesinin ihdası memleketde a'yan nâmile gerçek feodal sınıfların zuhûrunu doğurdu. Bundan başka Trablusgarb'da Karamanoğulları, Tunus'da Menemenoğulları gibi sülâleler kuruluyordu. Bir takım valiler de cebir yolu ile memleketlerini irsî bir şekle koymaya çalışıyorlardı.

Ziya Gökalp netice olarak şunu söylemektedir : Zeâmet devrini takip eden bu derebeylik devresi, Osmanlı devletinde hakiki bir feodalizm aşamasıdır. Ancak, feodalite Avrupa'da resmî ve hukûkî bir teşkilât halinde mevcûd olduğu hâlde, Osmanlı câmiasında gayr-i resmî ve spontané bir teşkilât mahiyetinde kalmışdır.

Bu konuda, mütefekkirimiz görüşlerini şöyle açıklamaktadır :

Derebeylik devri, siyasî üstünlük bakımından Osmanlı imparatorluğu için çok zararlı olmuştur. Siyasî ve askerî çöküntü bu devirden itibaren başlamışdır. Ancak asalet duygusunun halk arasında yayılması bakımından az çok sosyal bir fayda sağlamışdır.

Zeâmet devri dediği timâr sistemi devrinden Osmanlı imparatorluğunun tek bir âile, yani saltanat hanedanı vardı. Herkes bu hanedanın, Âl-i Osman sülâlesinin kast kulları, hizmetkârları mahiyetinde idiler. Derebeylik devrinde ise, ayan adını alan bir takım türedilerle diğer mütegallibeden olan derebeyiler, hanedanlık, asalet iddiasına kalkışdılar. Bunlar bir tarafdan malikâne mukataalarını, diğer cihetden de müteselimlik, voyvodalık, sancak beyliği hatta beğlerbeyliği makamlarını irsî bir sûretde ele geçirdikleri zaman, timar sistemi devrindeki ümerâ gibi kulluk ve bendelikle iftihar etmiyorlar. Belki kendilerinin de, şeref ve asalete malik birer hanedan olduklarını ileri sürüyorlardı. Binaenaleyh, artık, raiyyet ve kulluk hasları yerine hürriyet ve asalet duyguları uyanıyordu. Böylelikle, hanedanlık iddiasında bulunan birçok yeni âileler ve ocaklar teşekkül ediyordu. Bu âileler artık raiyetlikden çıkmışlar, kendileri bizzat raiyyet ve asker sahibi olmuşlardı. Artık, pâdişâhlar Anadolu'nun ve Rumeli'nin başlıca ayanları ile müşâvere etmeden mühim bir işe teşebbüs etmiyorlardı ki, Ziya Gökalp, bu konuda XIX. yüzyıl başlarında devletin mütegallibe ile yapmak mecburiyetinde kaldığı «*sened-i*

ittifak» diye meşhûr olan anlaşmayı telmih etmektedir. Mütefekkirimiz bu sûret usûlünü meşrutiyetin küçük bir mukaddimesi saymaktadır ki Yavuz Sultan Selim'in Kürdistan'da kabûl ettiği yurdluk ve ocaklık ve hükûmet müesseselerinin adeta bir maya vazifesi göstererek feodal teşkilâtın memleketin her tarafına yayıldığını belirtmektedir. Bu sırada yavaş yavaş ilmiye ve meşâyih tarîklerinden de ocaklar, ilm ü tarîkat hanedanları zuhûr etmekte idi.

Ziya Gökalp merhûm, bu sûretle halkın zadegân ve avâm olarak yeniden iki gurupta toplandığını ve dolayısiyle bu devirde kısmî bir halkçılığın doğduğu görüşünü savunmakda, zâdegânı eski deyimle Ak halk avamı da Kara halka benzetmek mümkün olabileceğini ileri sürmektedir.

5. Sınıf devri : Tanzimat, bir tarafdan raiyetliği, öte yandan zimmiliği kaldırmış halkçılığa doğru iki büyük adım atmış oluyordu. Bu girişimler, ayanların elde ettiği asalet ve hürriyet sınıflarının memleketin genel idaresinde oy sahibi olmuş haklarının, diğer tabakalara da teşmili demek gibi idi.

Mütefekkirimiz, bu noktada şu görüşü belirtir ki, yani, «zaten demokrasi bütün halkın aristokrat olması demekdir» derken halkçılığı demokrasi kelimesi ile eş manâda tutmaktadır.

Öte yandan, Tanzimat ve meşrutiyet hareketlerinin, herkesi siyasî sahada eski ayan derecesine çıkardı diye bir hüküm verirken, şu görüşe de yer vermektedir : «memleketimizde derebeylik devri yaşanmış olmasaydı dirlik sistemi devrinden meşrutiyet devrine atlamak hiç bir sûretle mümkün olmayacakdı. Derebeylik devri milletin bu bölümünde hürriyet ve asalet devirlerini doğurmuş ve gelişdirmiştir. Sosyal kanunlar gereğince, toplumun diğer kısımları da böyle bir yükselmeye hazırlanmışlardı. Ve nihayet avam adı verilen büyük kütle ayan ve zadegânlarla siyasî haklar bakımından eşit olunca, halk adını almışdı. Siyasal alanda eşitlik tesisine çalışan tanzimat ve meşrutiyet hareketleri Osmanlı imparatorluğunda siyasî halkçılık, yani démocratic politique tarzını temamen uygulamaya gayret gösteriyordu. Sadece kapitilasyonlar sebebiyle, yabancılardan bazı cemaatler siyasî imtiyazlara mâlik bulunuyordu.

6. Meslek devri : Ziya Gökalp Bey, Birinci Dünya savaşının son senesinde Trablus'un artık siyasî anlamda halkçılık devrini yaşadığını kabûl etmekde, ancak, cemiyetde yine de bir takım iktisadî tabakalar mevcûd olduğunu belirtmekde ve bunlara sınıf denildiğini söylemektedir.

Bu ekonomik sınıfları şöyle sıralamaktadır[1] : 1 - Büyük eşrâf, ya'ni Büyük burjuvazi, 2 - Küçük eşraf, yani küçük burjuvazi, 3 - Gündelikçi, emekçi, yani işçilerdir.

Mütefekkirimiz, içtimaî halkçılık ile solidarizm dediği tesanüd, dayanışma hareketini aynı şey sakmakda ve bu hareketin, eski devirlerdeki siyasî tabakalar gibi bu iktisadî sınıfları da eritmek amacına yöneldiğini ileri sürmektedir. Ona göre, siyasî halkçılık, herkesi siyasî hukuk bakımından ayanlar derecesine çıkarmışdı. İçtimaî halkçılık ise, herkesi ekonomik ve kültürel bakımdan eşrafa eşit yapmak istemektedir. Halkçılığın temelinde, toplum içinde, kabile, kast, ocak, sınıf gibi bir takım inhisarcı veya imtiyazlı zümre ve tabakaların bulunmaması yatmaktadır.

Bu konuda, daha sonra düşüncelerini şöyle sıralamaktadır : «Halkçılık, ayırıcı zümrelerin yerini, toplumun ferdlerini birbirlerine sıkı bağlarla birleşdiren meslek gurublarının almasını ön görmektedir. Çünkü, cemiyet sosyal bir organizmaya benzetilirse, bu uzviyetin birer hayatî vazife gören gerçek organları ancak meslek gurupları olabilir. Bu bakımdan toplumlar tekâmül ettikçe iş bölümü ve ihtisas müesseseleri gitdikçe derinleşir ve meslekî örgütler gitdikçe daha sıkı bir dayanışma ve daha büyük bir önem kazanır». Sonuç olarak, şöyle demektedir : «işte bu muhaberenin kuvvetlendirdiği iki mefkûreden birisi meslekî teşkilâtların hakimiyete dayanan bu siyasî ve içtimaî halkçılıkdır».

Ziya Gökalp Bey'in milliyetçilik konusundaki görüşlerine gelince : İlk önce, milliyetçiliğin ne sûretle doğduğunu ve halkçılık mefkuresi ile ne gibi ilişkileri bulunduğunu araştırmakla sözlerine başlamakta, son asırlarda devletlerin nasıl bir gelişme gösterdiğini izaha çalışmaktadır. Ona göre, devletlerin uğradıkları değişmelerde birbirine zıd iki temâyül göze çarpmaktadır : Bir taraftan küçük devletler birleşerek büyük bir devlet şekli alırken, öte yandan da büyük imparatorluklar parçalanarak küçük devletlere bölünmüştür. Meselâ yüzyıllardan beri küçük devletler hâlinde, yâhud komşu devletlerin birer vilâyeti gibi yaşayan İtalyan milletinin birleşerek İtalya ittihadını vücûda getirerek büyük bir İtalya devleti doğduğu gibi, Almanya devleti de pek çok küçük Alman devletciklerinin, Prusya kralının önderliği altında, Alman ittihadını meydana getirmekle, ortaya çıkmıştır. Bu iki misâlin devletlerin gelişmesinde bir temâyülü gösterdiğine işâret eden düşünürün bunun aksine vuku'bulan gelişmeleri de şöylece belirtmektedir : Meselâ, Osmanlı imparatorluğu, Romanya, Hırvatistan (Bugünkü Yugoslavya), Yunanistan, Bulgaristan,

1 Yeni Mecmua, 14 Şubat 1918, Sayı : 32.

Arnavutluk gibi bir çok devletleri doğururken, Hasburgların Avusturya imparatorluğu da, Macaristan, Çekoslovakya gibi devletleri meydana getirmiştir. Aynı sûretle tam o sırada Bolşevik ihtilâlini yaşayan Çarlık Rusya da başta Ukranya olmak üzere Polonya, Finlandiya, Kafkasya ve müteaddid Türkistanlar olmak üzere bir çok yeni devletler çıkmakta idi.

Bu iki türlü gelişme, devletlerin gelecekde alacakları şekil hakkında iki nazariye doğurmuştur. Auguste Comte, Renesans ve Reform gibi sosyal devrimlerden sonra, Orta çağdaki Hıristiyan ümmeti ile ona dayanan mukaddes imparatorluğun dağılmasını göz önüne alarak, istikbalde büyük devletlerin parçalanması ile siyâsi varlıkların Holanda gibi küçük devletlerden oluşacağına hükmetmiştir.

Bunun aksi tezi, bir Alman mütefekkiri ileri sürmüş, gelecekte küçük devletlerin büsbütün ortadan kalkması ile sâdece büyük imparatorlukların, büyük devletlerin kalacağını iddia etmiştir.

Ziya Gökalp'a göre, birbirine zıd gibi görünen bu iki hareket, aynı cereyanın diğer türlü tecellisinden başka bir şey değildir. Devletler genel olarak, ne büyümeğe, ne de küçülmeğe doğru gidiyor. Belki küçüklü büyüklü bütün devletler millileşmeğe doğru gidiyor. Bir milletten olup da, ayrı ayrı devletler arasında paylaşılmış olan memleketler, Almanya ve İtalya'da olduğu gibi, millî bir bayrak altında birleşerek büyük bir devlet vücuda getiriyorlar. Halbuki, bir çok milletleri içine almış olan büyük imparatorluklarda, Osmanlı imparatorluğu ile Avusturya imparatorluğunda olduğu gibi, parçalanarak millî devletlere ayrılıyorlar. Demek ki, ilâve ediyor Ziya Gökalp, Devletlerin istikbâli, genel olarak, büyümek veyahud küçülmek değil, bugün bir yandan bir çok milleti sînesinde toplayan imparatorlukların parçalanması, diğer yandan da aynı milletten olan küçük devletlerin birleşmesi, yâni her iki durumda da millî devletlerin vücud bulması şeklinde düşünülebilir. İleride devletlerin siyâsî hududları milletlerin sosyal hudutlarına uygun olarak belirlenecektir.

Ziya Gökalp, devletlerin böyle bir istihâleye uğramasının sebebini anlamak için devlet mefhumunun çeşitli sosyal durumlardaki tiplerini incelemek gerektiğine inanmış, toplumları aşiret ve devlet olarak iki siyâsî grupta toplamış, devleti de kuvvetli devlet, imparatorluk ve millî devlet olarak üç türlü mütalea etmiştir. Aşiretlerde ne kavmin ne de ferdin hakları yoktur. Yalnız Klan'ın, semiye'nin hukuku vardır ki bu da, kan davası şeklinde tecelli eder. Bir toplumda kan davasının izleri büsbütün ortadan kalkmamış, bunun yerine vekâyete, amme tarafından

verilen cezalar yerleşmişse, o toplumun aşiret halinden devlet şekline geçdiğine geniş bir şekilde hükm edilebilir.

Kuvvetli devlet tipinde devlet, Ak halktan oluşan kuvvetli bir orduya dayanır. Devletin temeli, koyu bir halkçılıktır. Yani halkçılığla kavimcilik birleşmektedir.

İmparatorluk devrinde devlet, -islâm dünyasında saltanat şeklinde ifâde edilmektedir- muhtelif kavimlerden toplanmış karışık bir orduya dayanır. Ziya Gökalp'e göre, Emevî hilâfeti kavmi bir devlet olduğu gibi, yalnız Araplardan toplanmış kavmi bir orduya istinad ediyordu. Abbâsî hilâfeti ise bir saltanat niteliğinde olduğu cihetle Arap ordusundan başka, hıristiyanlardan, Berberilerden ve Türklerden de ordular kurmuştu. Selçuklu saltanatı da böyle idi.

Ziya Gökalp merhûm, bu konuda, Nizamülmük'ün Siyâset-nâmesine telit bir orduya dayanmaktadır. Dolayısıyla bu devlet, bir kavmin kavimden olmasını sakıncalı görmekte Horasanlı, Deylemli, Gürcü gibi çeşitli kavimlerden oluşmasını şart koşmaktadır. Keza, aynı şekilde Arap, Kürt, Rum, Taberistanlı vesâire gibi, imparatorluk haklarından her sene beş yüz beyzâdenin, rehine kabilinden saraya getirilerek sarayın muhafaza hizmetinde kullanılmasını, ancak sene sonunda yenileri gelince, eskilerin yerlerine gönderilmesini bir ihtiyâtî tedbir olarak gerekli olduğunu bildirmektedir.

Siyâsetnâmenin diğer bir yerinde de, Hükümdar sülâle akrabaları olan Türkmenler, her ne kadar usanç verecek bir hâle gelmişse de devlete itaatlerini ve bağlılıklarını sağlamak üzere bunlardan da 1.000 gencin saraya alınmasını tavsiye etmektedir.

Özet olarak denilebilir ki; imparatorluk kavmi bir orduya değil, muhtelit bir orduya dayanmaktadır. Dolayısıyla bu devlet, bir kavmin karakterine, kamu oyuna (efkâr-i umûmiyesine), hırsına, kültürüne bağlı kalmaz. Askerlikçe, halita halindeki bir orduya güvendiği gibi, ekonomi bakımından da, halita halindeki bir halka dayanır. Ona göre, kavmi kültürlere değer vermiyerek, sâdece kavimler arası bir mâhiyette olan bir kültüre ve edebiyata riâyet gösterir. Osmanlı imparatorluğu için de bu görüşler geçerlidir. Türk halkı da, bu imparatorlukda diğer kavimler gibi raiyyet hayatı yaşamıştır.

Ziya Gökalp, millî devletin esasları bahsine, Avrupa'da topun icâdı neticesinde millî ordulârın kurulması olayı ile girmektedir. Ona göre, bu sûretle hükümdar, halk ile bütünleşmişdir. Millî devletin kurulmasını doğuran unsurlardan birini de, matbaanın icâdı göstermektedir ki, gazetenin meydana çıkması, halk lisânında yazıldığı ve halka hitâb ettiği

için halkın duygularını uyandırmaya başlamıştır. Binaenâleyh, gazete halka hitâb ederken millete değer vermeye, millî duyguları geliştirmeye çalışıyordu. Böyle bir ortamda, ictimâi iş bölümünün güçlenmesi, ortak duyguların etkinliğini azaltarak, ma'şerî vicdan dediğimiz toplum yargısının yanında, meslek vicdanını ve ihtisâs ruhunu uyandırmış oluyordu. Bunun sonucu olarak da, ferdî şahsiyetler teşekkül edince, artık saltanatın otokrat hüviyeti ile ümmet rûhunun an'anaci ve fıkıhcı özelliği ruhlara ağır gelmeğe başladı. İlmin tenkide, siyâsetin murâkabeye tâbi, olması gereği duyuluyordu. Aynı sûretle iskolastik felsefe yerine tecrübî ve müsbet bir ilmin yerleşmesi lüzumlu görülmeğe başladı. Ziya Gökalp'a göre, yeni ihtiyaçların neticesi olarak meşrûtiyetin ve maârifin fikirleri kıymet kazandı ve imparatorlukların dağılması ile millî devletlerin kuruluşu şu dört müessesesden doğdular :

1 — Askerlik yükümlülüğünün genelleşmesi ile ordunun millîleşmesi,

2 — Meşrûtiyet (Daha sonra Ziya Gökalp samimî bir Cumhuriyetçi olacaktır).

3 — Basının özgürlüğü,

4 — Maarifin taksîmi.

Bu dört müessesenin her devri de hükûmetin millî bir amme efkârına dayanmasını gerektiriyordu. Halbuki ilâve ediyor, millî amme efkârı ise millî kültürle millî karakterden (hars, seciye) oluşmaktadır. Demek ki millî devlet, hükûmetin bir millî seciyeye istinat etmesinin bir neticesidir. Meşrûti bir devlette, -elbette cumhûrî devlette de- hükûmet halkın hâkimi değil, hâdimidir.

Ordu, halktan terekküb ettiği gibi, gazetede halkın dili, duygusu hakkındadır. Bu bakımdan, böyle bir devlette halkın ortak duyguları, yani millî karakteri devletin istinatgâhı olmadığı takdirde hiç bir devlet pâyidar olamaz.

Ziya Gökalp Bey, bu konuda, gerçek milliyetçilik hâkim olduğu, yani, emperyalizm ruhuna kesin bir sûrette son verildiği zaman, toplumlar arasında dış barış hakiki bir şekilde hükümran olacaktır dedikten sonra, gerek milliyetçilik, gerek onun zaruri bir neticesi olan halkçılık hem ayrı ayrı her millet için, hem de medeniyet grubunun milletler arası asayiş ve nizamı için çok faydalıdır, görüşünü savunmakta, zâtden sosyal gelişmenin açık bir şekilde bu neticeye doğru gitmesi de toplumlar için kemâlin, olgunluğun son mertebesinin milliyetçilik ve halkçılık olduğunu göstermektedir demektedir.

Büyük Türk düşünürü Ziya Gökalp, Türkçülük konusunda da geniş açıklamalarda bulunmuş ve görüşlerini muhtelif vesilelerle uzun uzadıya tafsîl etmiştir. Türkçülüğün mâna ve muhtevâsı, Türkçülük nasıl doğdu, Türkçülüğün Turancılık ile alâka ve münâsebetleri ve benzer sorunları münâkaşa konusu yapmıştır.

Türkçülük nedir? diye bir soru ortaya atmış ve bunu daha önce, savunduğu «yeni hayat» hakkındaki görüşlerinde savunduğu fikirlere bağlamıştır. Bu görüşleri «gerçek değerlerin aranılması ve yeni bir Türk medeniyetinin yaratılması» olarak belirttiği gibi, «hakiki medeniyet ancak yeni hayatın inkişâfıyla başlayacak olan Türk medeniyetidir» diyerek fikirlerini daha net bir şekilde ifâde etmiştir. Ona göre, aradığımız millî hayatı milletin vicdanında bilinç altında mevcud telakkî ediyoruz ve bu şuursuz vicdânı şuurlu bir hâle getirmeğe Türkçülük adını veriyoruz.

Bu konuyu daha açık bir şekilde münâkaşa ederken de, Türkçülük hareketinden önce, memleketimizde birbirine aykırı olan iki irfan, iki zıddiyat, yâni ümmet irfânı ve tanzimat irfânı, tanzimat zihniyeti mevcud olduğunu, bunların her ikisinin de Türk'ün samimî hayatına ma'kes bulunmadığını, Osmanlı Türklüğünün vücûda getireceği harsın kendi sînesinde doğması gerekli ve millî mâhiyeti hâiz bulunması icâb ettiğini belirtmektedir.

Ziya Gökalp, tanzimat hareketinin batılılaşma akımının aleyhinde görünmekte ve tanzimatçıları «asr-ı medenînin sahte mümessilleri» saymakta idi. Avrupa'nın özellikle zâhiri yaldızlarını, süse, sefâhate âid nefîselerini taklîd ederek bâtının ilmî usullerini, felsefî görüşlerini, teknik, bedîî ve ahlâkî endişelerini hakkıyla temsil etmeğe aslâ çalışmadıklarını iddia etmektedir. Ahlâkî endişe derken, hiç kuşkusuz, düşünce özgürlüğü, salâbet-i ahlâkiye diyebileceğimiz doğru dürüst, hile ve yalana sapmayan bir karakter kast etmektedir. Daha sonra şöyle devam etmektedir :

«Türkçülük, Türkler için doğru duymak ve doğru düşünmek yoludur. Doğru duymak, kıymet hükümlerinde değer yargılarında hata etmemek, doğru düşünmek ise, objektif yargılarda, şeniyyet hükümlerinde isâbet göstermektir. Dinî, ahlâkî, bedîî kıymet hükümleri bizden sâdece doğru duymayı ister, ilmî, teknik düşünceleri ise, doğru düşünmeyi taleb eder. Nefsî duygular dediği sübjektif hislerin millî ve şe'ni fikirler dediği objektif düşüncelerin beynelmilel bir nitelikte olmasından dolayı, insanın doğru duyması kendi milleti gibi hiss etmesi demektir. Doğru düşünme-

si ise, bütün insanlık câmiâsı ile birlikte ilmî ahvâle bağlı kalarak muhâkeme etmesi demektir.

Ziya Gökalp Bey bu açıklamalardan sonra, şu görüşe yer vermektedir : Türkçülük evvelâ yeni hayat adını alan felsefî bir akım şeklinde başlamış, sonra, sosyoloji ilminin vâsıl olduğu neticeye kendi kendine ulaşmış hayâtî bir harekettir.

Öte yandan, O, Türkçülük cereyanının mâhiyetini anlamak için, gençlik buhranı dediği fenomeni incelemek gerektiğine inanmış, gençlik buhranını din buhrânı, ahlâk buhrânı, dil buhrânı ve güzel san'atlar buhranı vesâire gibi özel bir takım bunalımlardan oluştuğunu kabûl etmiştir.

İnsanın inanacağı bir hüküm, ya bir kıymet hükmü (değer yargısı), yâhut bir şeniyyet hükmü (realite, objektif yargı)dür. Kıymet hükümlerinde hâkim örf, şeniyyet hükümlerinde ise hâkim akıldır. Bu bakımdan, ne örfe aykırı bir değer yargısına, nede akla aykırı bir şe'niyet hükmüne inanmak mümkün değildir.

İslâmiyetteki emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker, yani, ma'rûfi emr ediniz, münkiri nehy ediniz, düsturu buna tamamen uygundur. Ziya Gökalp'e göre, islâmlığın bu gerçekte müsbet bir sosyoloji ilmî ile birleşmesi dinimiz için önemli bir mazhariyettir.

İslâm dininin akıl ile örfe dayandığının meydâna çıkması, yalnız din buhranına bir devâ olmakla kalmaz, aynı zamanda bir taraftan enternasyonellik fikrinin, öte yandan milliyet ülküsünün dinî bir değer kazanmasına sebeb olur. Çünkü mâdem ki, akıl ve bunu temsil eden müsbet ilimler beynelmileldir, o halde, biz müşterek dine mâlik olan islâmî topluluk olduktan başka, bir de müşterek bir akla mâlik bulunan international bir uygarlık âilesine mensubuz. İslâmlığın «ilm Çinde bile olsa arayınız» vecizesi, bize aklın ve ilmin beynelmilel olduğunu gösterir.

Ziya Gökalp, örfün mi'yarını vecd, entousiasme olarak tarif etmiş, bir işi yaparken, toplumun ruhunda vecd denilen meraklı galeyan, çoşku doğuruyor ise, o iş «ma'rûf»dur. Tersine mevcud olan entousiasme'i söndürüyorsa «münkir»dir.

Örf muşahhas bir cemiyetin vicdanındaki vecidle tayin olununca, örfün millî olduğu gerçeği de meydana çıkar. Bu konuda mütefekkirimiz daha başka izahat verdikten sonra, mütalealarını şöyle bağlamaktadır :

O halde, bazı mutaassıb fanatik kimselerin, islâm dini milliyetle yâhut batı uygarlığı ile bağdaşamaz demeleri doğru değildir. İslâmcılık, Türkçülük, medeniyetçilik, bu üç mefkûre, Türklerin ne için yaşamaya sâlih olduğunu gösteren üç büyük kuvvet kaynağıdır.

Ziya Gökalp Bey, Türkçülük hakkındaki görüşlerini açıklarken, Turan ve Turancılık fikirlerine de uzun uzadıya temas etmiştir :

Bilindiği gibi vaktiyle İranlılar Türklerin yaşadığı bölgeye Turan derlerdi. Türkiye nasıl ki Türklerin yurdu ise, Turan kelimesinin ilk unsuru olan Tur-hecesi de Türk kelimesinin hafifleşdirilmiş bir şeklidir. Binaenaleyh o da Türk yurdu demektir. Ancak, o, şu farkı tebarüz ettirmektedir; Bu gün Türkiye'de Türk kavminin yalnız bir kısmı yaşadığı halde, o zamanki Turan'da, bütün Türkler beraber bulunuyorlardı. Binaenaleyh, Turan kelimesi bütün Türkleri toplayan, büyük bir kavmî zümrenin adıdır. Bu kelime aynı zamanda, bu millet grupunun genel vatanına yâhut bu günkü ıstılahla bu büyük yurddaki bütün Türklerin meydana getirecekleri birliğe de âlem olabilir. Turan kelimesinin Ziya Gökalp devrindeki anlamı, özellikle, bu Türk birliği medlûlünden ibârettir.

Eski İranlıların Turan nâmını verdikleri topluluğun hangi kavimlerden oluştuğu hakkında başlıca, üç nazariye, teori mevcud olduğunu, bunlardan birinin Ural-Altay tesmiye edilen lisanî birliğin başlıca dört kavimden yani Türkler, Moğollar, Mançu ve Tunguzlar, Finliler ve Macarlardan ibâret olduğunu belirten mütefekkirimiz, netice olarak, kendi fikrine göre, Turan kavramının bu gün fiilen Türkçe konuşan gerçek Türklere delâlet ettiğini söylemektedir.

Türklerin, bu gün, konuşmakta oldukları büyük Türk lehçelerine göre, dört şûbeye ayrıldığını, bunların da Yakutlar, Özbekler, Kıpçaklar ve Selçuk Türkleri olduğunu ve Özbeklerin Çağatay Türkçesini, Kıpçakların da Tatarcayı temsil ettiklerini söyleyen Ziya Gökalp, bu Türk şubeleri hakkında izahat verdikten sonra, görüşlerini şöyle sürdürmektedir : Osmanlıcanın yani bu günkü Türkiye Türkçesinin Azeri lehçesinin yerine kâim olması son zamanlarda Kafkasya'da görülmeğe başladı. Bir süreden beri Kafkasya'da bir çok edebî mecmualar ve gazeteler, Türkiye Türkçesi lehçesinde yayınlanmaktadırlar.

Azerbaycan Türkleri dil ve mezheb itibariyle Kafkas Türkleri ile aynı oldukları için, yakın bir zamanda bu yayılmanın Azerbaycan sahâsına da sirâyet edeceği umulur. Demek ki Osmanlı dili, bütün Selçuk lehçelerini temsil etmek hakkını hâizdir. Yani, Türkiye Türklerinin kültürü harsı, bütün Selçuk Türkleri arasında kendiliğinden yayılarak bu grupun ortak kültürünü meydana getirmektedir. Kendi kendine oluşan bu kültür birliği, Turancılığa, yani bütün Türklerin kültür birliğine hars ittihadına ümit kapısı açan büyük bir müjdedir. Bu olay, Türkçülere şunu düşündürüyor : Selçuk Türkleri arasında meydana gelmekte olan

bu hars ittihadı, bütün Türkler arasında neden mümkün olmasın? Bu imkânı gösteren bir çok vak'alar gözümüzün önündedir, diyen Ziya Gökalp, bir çok misâller verdikten sonra, izahatına şöyle devam etmektedir : Birinci dünya savaşından önce, her sene İstanbul'dan, Kazan, Kaşgâr, vesâire gibi doğu ve kuzey bölgelerinin Türk şehirlerine binlerce sandık Türkiye Türkçesi ile yazılmış kitaplar gitmekte idi. Fazla olarak Her İstanbul postası gazete ve mecmualarımızla doğu ve kuzeyin her tarafına, İstanbul'un güzel Türkçesiyle gelişmiş Türk kültürünü götürüyordu. Barıştan sonra, gerek Türkistan'dan memleketimize talebe ve ziyâretçi gelmesinin, gerek memleketimizden Türk ilinin her tarafına kitab, gazete ve mecmua gitmesinin binlerce kat artacağı şüphesizdir. Doğunun ve kuzeyin yetenekli yavruları, Kazan Türkü, Azerî, Özbek, Türkmen ve sâire aydınlanmak ve bilinçlenmek için dâima İstanbul'a gelecek, İstanbul'un modern basın ürünleri, Türk kültürünü dâima çeşitli Türk ülkelerine yayacaktır.

Bu görüşlerini ve dileklerini açıklayan Ziya Gökalp, bu konuda bir endişesini de belirtmektedir ve demektedir ki : yalnız şurası da unutulmamalıdır ki, Osmanlı Türkleri, araştırmalarını büyük tarihinin en eski devrelerine, Turan ülkesinin en uzak köşelerine kadar yayarak, Türk medeniyetinin bütün hazinelerini keşf etmez ve bunlara dayanarak çok köklü ve yüksek bir kültür, bir hars yaratmaya çalışmaz ise, bu gün taşıdığı önderlik (pişvâlık) hakkını artık koruyamayacaktır. Türkiye Türkleri bu vazifeyi ifâ etmediği takdirde, bu işe Kazan'da, Buhara'da, Bakû'da Osmanlı harsının zararına olarak teşebbüs etmek gayet tabiî olacaktır. O zaman, Özbekler, Kıpçaklar, Azeriler kendilerine mahsûs bir edebiyat, birer üniversite ve birer millî kültür yaparak karşımıza, ayrı ayrı Türk halkları sûretinde çıkacaklardır.

Özet olarak söylemek lâzım gelirse, Türkiye Türkleri (Osmanlılar) çağımızın ve ilmin gerektirdiği ileri adımları çabuk atmak, millî kültürün yükselmesine ciddî bir sûrette çalışmak zorundadır, diyen Ziya Gökalp, son söz olarak, bütün Türklere kendi harsını verebilmek için Osmanlı Türklüğü, Türkiye Türklüğü, samimiyetle, içtenlikle Türkçü olmakla mükellefdir. Çünkü Osmanlılık Türkleşmezse, bütün Türklerin bize doğru gelmesi mümkün değildir.

İşte, Ziya Gökalp merhûmun, doğumunun yüzüncü yılı dönümünde, Türkçülük, milliyetçilik ve halkçılık hakkındaki düşünce ve görüşleri kısaca bu doğrultudadır. Bu gün de bunları Türk sosyoloji ilminin birer müteârifesi olarak, üzerinde düşünülecek ve çalışılacak konular olarak kabûl etmek durumundayız.